

Inszubordinált (függetlenedett) mellékmondatok a magyar beszélt és írott beszélt nyelvben

DÉR CSILLA ILONA

Károli Gáspár Református Egyetem BTK, Budapest

MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

csillader@gmail.com

Bevezetés

Az inszubordinált mellékmondatok olyan, formailag alárendelőnek tűnő, alárendelő kötőszóval (*ha, hogyha, hogy*) induló mondatok, amelyek független (fő)mondatként viselkednek (Evans 2007: 367, vö. Schröder 2016). Néhány idegen és magyar nyelvű példán illusztrálva (a kötőszókat kiemeltük):

(1) *That she can say such a thing!* 'Hogy ilyen dolgot mondott!' (Schröder 2016: 245)

(2) *If you could just sit here for a while, please.* 'Ha megtenné, hogy helyet foglal egy kis időre, kérem.' (Heine et al. 2016: 39)

(3) *Ha most leszállna.* (Brdar-Szabó 2009: 328)

Funkcionális szempontból az inszubordinált mondatok igen sokfélék, de közös vonásuk, hogy **textuális és interperszonális jelentést** hordoznak, így olyan pragmatikai jelenségekkel függenek szorosan össze, mint a beszédaktusok (illokúciók) vagy a diskurzusjelölők. Evans (2007: 387 és kk.) alapján Heine és munkatársai (2016: 50) a következő típusaikat sorolja fel:

- a) közvetettség („indirection”) és interperszonális kontroll,
- b) kérések,
- c) udvariasság,
- d) fenyegetések,
- e) figyelmeztetések,
- f) evidenciális jelentések,
- g) episztemikus jelentések.

Dér Csilla Ilona 2019. Inszubordinált (függetlenedett) mellékmondatok a magyar beszélt és írott beszélt nyelvben. *Beszédkutatás* 2019. 206–220.

DOI-azonosító: 10.15775/Beszkut.2019.206-220

Heine és munkatársai szerint az a)–e) funkciók **a beszélő–hallgató interakcióval** kapcsolatosak, az f)–g) esetek pedig **a beszélői attitűdökkel** (érzések, hiedelmek, vágyak, szituációhoz kapcsolódó elköteleződések).

Ezt a sort azzal egészítik ki, hogy az inszubordinált mondatoknak **szövegszervező** (textuális) funkciói is lehetnek: információs egységek csomagolására szolgálnak, melynek során azokat a mondatszintnél magasabb, diskurzustervezési szintre helyezik; ezt hívják **metatextuális, meta-kommunikatív hatásnak** (Heine és mtsai 2016: 50–51). E szerepeiket tekintve az inszubordinált mondatok nagy átfedést mutatnak a **diskurzusjelölőkkel**, amelyek ugyancsak a fenti funkciókat képesek ellátni (vö. Dér 2010; Furkó 2013), és bőven vannak többszavas változataik, amelyek egy része inszubordinált formát is ölthet (pl. *hogy egyik szavam a másikba öltsem, hogy egy példát hozzak; hogy jobban kifejtsem*). Ezenkívül más módon is kapcsolatba kerülhetnek egymással e kategória tagjai, pl. társulhatnak is, mint saját vizsgálatunk eredményei illusztrálni fogják.

Az inszubordinált mondatok kialakulását tekintve jelenleg két meghatározó megközelítés él: a formalistább, ún. **ellipszishipotézis** egy mátrixmondat/főmondat kihagyását tételezi fel, amely idővel elmaradhatott a később inszubordinálttá vált mellékmondat mellől (A fázis: alárendelt konstrukció; B fázis: a főmondat ellipszise; C fázis: konvencionalizálódott ellipszis; D fázis: formálisan alárendelt mondat konvencionalizálódott főmondati használata, konstrukcionalizálódás, elliptált rész már nem illeszthető be). Ez a felfogás az inszubordinált mondatok definíciós jegyének tartja a főmondati ellipszist (tehát azt vagy szinkrón, vagy diakrón anyagon ki kell tudni mutatni). Meglehetősen kevés rendszerezett vizsgálat irányult eddig az inszubordinált mondatokra, de ezek ellentmondásos képet vázoltak fel: korántsem igazolható az ellipszis az egyes esetekben (a magyarra ugyanez látszik igaznak, ezt és a további elméleti vonatkozásokat l. Dér 2018a). Ezek miatt az esetek miatt újabban olyan elemzések kerültek előtérbe, amelyek a szokványosan ismert nyelvváltozástípusoktól eltérő kialakulásmódokkal próbálják megragadni a szóban forgó, pragmatikai irányú változásokat. Közülük is kiemelkedik a számos elmélet eredményeit integrálni képes **kooptációs megközelítés** (Heine és mtsai 2017, Kaltenböck és mtsai 2011, vö. Dér 2018b, Furkó 2014), mely szerint a kooptáció kognitív művelete olyan csomagolási stratégia, amelynek révén nyelvi egységek kerülnek át a mondatgrammatikából a tetikus elemeket (pl. indulatszók, társas fordulatok, pl. üdvözlésformák, kommentáló mondatok, idéző mondatok, kiszólások, de a diskurzusjelölők is) tartalmazó ún. tetikus grammatikába. A tetikusok diskurzusfunkciókat (metatextuális, interakciós, metakommunikatív szerepeket) látnak el. A kooptáció az inszubordinált mondatokat is tetikusnak tartja, amelyek ugyancsak kooptációval keletkeztek, tehát mondatszintről került az egység diskurzus(tervezési) szintre.

A kétféle elmélet tesztelése még részletes történeti vizsgálatokat igényel.

Magyar anyagon egy próbaelemzés készült eddig (Dér 2018a), ennek az eredményei azt mutatják, hogy egyes *hogy*-inszubordinációk esetében történetileg valóban kimutathatók olyan mondásigét tartalmazó főmondatok, amelyekhez azok mellékmondatként kapcsolódtak (pl. *kérdés...; azt mondom; csak az a kérdés...*), majd önállóan is funkcionáltak. Ezek azonban ritkának tűnnek, ezért egyelőre nem tekinthető bizonyítottnak (sem megcáfoltnak) az ellipszishipotézis a magyar esetében.

Az alábbi vizsgálat – mely elsőként irányul a magyarban inszubordinált mondatok korpuszalapú és beszédbeli vizsgálatára – azt kívánja tisztázni, hogy a mai magyar beszélt és írott beszélt nyelvben a *hogy* kötőszós inszubordinált mondatoknak mely változatai vannak elterjedve és milyen mértékben. Célunk a műfaji, a pozícióra vonatkozó (beszédforduló eleje/közepe/vége), a nemi és a korosztálybeli megoszlások vizsgálata mellett az inszubordinációk pragmatikai szerepeinek megragadása.

Hipotéziseink a következők:

1. Az inszubordinált példák elsősorban kérések, kívánságok, ajánlatok, utasítások esetében használatosak (l. a fenti funkciólistát).
2. A függetlenedett mellékmondatok kiemelten nagyszámúak eredetileg beszéddel kapcsolatos, akár mondásigét is tartalmazó megnyilatkozásokban (pl. [Azt kérdezitek,] *hogy ki vagyok?*).

Anyag és módszer

A vizsgálat fő korpuszát a BEszélt nyelvi Adatbázis (BEA, Gósy 2008) spontánbeszéd-alkorpusza képezte, 30 adatközlő (15 nő és 15 férfi, 20–71 évesek) kb. 8 órányi beszédét elemeztük négy beszédműfajban (társalgás, interjú, interpretált beszéd, véleménykifejtés). A BEA protokollja az egyes beszédműfajokra vonatkozóan meghatározza a résztvevők számát és a rögzítendő beszédanyagok tartalmi sajátosságait (részletesen l. Gósy és mtsai 2012). A társalgás háromfős (adatközlő, interjúkészítő és egy további személy) beszélgetés, az élet mindennapjaihoz köthető témákban, amely eltér a véleménykifejtéstől (l. később). Az interjú az adatközlő életéről, családjáról, munkájáról, hobbijáról szóló, dominánsan monologikus szöveg. Az interpretált beszéd esetében kétféle – egy történelmi és egy természettudományos ismeretterjesztő – szöveget kell az adatközlőnek a saját szavaival tartalmilag visszaadnia. Végül a véleménykifejtés az interjúkészítő megadta témák (pl. házasság, eutanázia, közlekedés a fővárosban, magántulajdon védelme) véleményezése. Az egyes műfajok esetében az interjúkészítő és az adatközlő nem ismerte egymást (de az interjúkészítő és a harmadik beszédpartner a társalgásokban általában igen), de a felvétel készítője tudatosan törekedett rá, hogy az alany kezdeti szorongását leküzdhesse, és alkalmazkodjon a felvételi körülményekhez (ennek

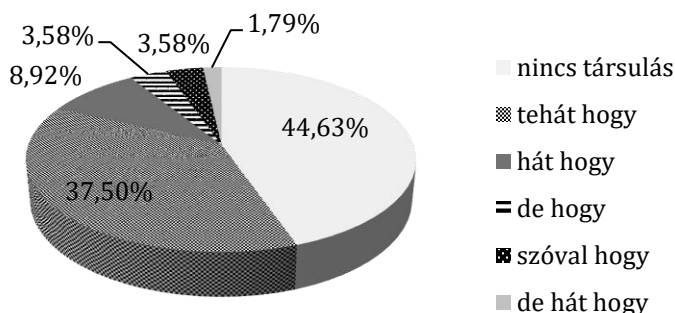
érdekében olykor a felvételi sorrendet is megváltoztatta, a szokásos sorrend a mondatisméltés – interjú – véleménykifejtés – interpretált beszéd – társalgás – hangos olvasás volt, ezekből mi csak a spontánbeszéd-részeket használtuk fel, tehát az első és az utolsó műfajt nem).

Ezt összehasonlítottuk egy korábbi, a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz2) vitafórumokat és közösségi oldalakat reprezentáló személyes alkorpuszán végzett elemzés eredményeivel (Dér 2018a). Az előbbieket kiegészítendő a Twitter mikroblogon is végeztünk célzott kiegészítő kereséseket, amely szintén írott beszélt nyelvi, informális(abb) szövegeket tartalmaz.

Eredmények

BEA

A BEA adatbázis kijelölt spontánbeszéd-alkorpuszában összesen 6355 db *hogy*-találatot regisztráltunk (ebben az összetett kötőszói megjelenések – *úgyhogy*, *bárhogy*, *hogyhá* – is benne vannak). Ebből mindössze **56 esetben** találtunk inszubordinált mellékmondatot (ez az összes *hogy*-előfordulás 0,85%-a). A legfigyelemreméltóbb jelenség az inszubordinált megoldások diskurzusjelölőkkel való társulása volt, elsősorban *de hát*, *hát*, *szóval*, *tehát* jelölőkkel. Az 1. ábra mutatja e társulások relatív gyakoriságát az összes *hogy* kötőszós inszubordinált mellékmondat mennyiségéhez viszonyítva:

1. ábra: Diskurzusjelölők és *hogy* kötőszós inszubordinált mellékmondatok társulásainak relatív gyakorisága a BEA spontán beszélt nyelvi alkorpuszában

Ezek a társulások több ok miatt is érdekesek: az egyik az, hogy – mint látni fogjuk – az írott beszélt nyelvi anyagon végzett keresések találatai nem tartalmaztak ilyeneket; a másik, hogy indulatszók nem jelentkeztek az inszubordinált mellékmondatokkal társulva (*ó, hogy....; jaj, hogy... stb.*),

pedig az ilyen emfatikusabb megoldások a fent részletezett funkcióik alapján várhatóak lettek volna. Ez a hiány magyarázható azzal, hogy az interjúkészítő és az adatközlő nem ismerték egymást, és ilyen elemeket informális helyzetekben vagy sajátos benyomáskeltési céllal (pl. erős érzelmi hatás elérése, amit a szituáció vagy a speciális kommunikációs cél magyaráz, pl. segítséget szeretne valaki kapni) használnak a beszélők.

Néhány jellemző példa diskurzusjelölő + inszubordinált mondat társulásokra:

(4) A: *(ee nem á mondom) ezé mondom e- ezé mondom azt hogy hogy ezek a igen tehát akiket suliba vertek most magyarán (így tudom csak mondani)*

T2: *(valószínű)*

A: *hogy aa legalja*

T1: *igen*

A: ***tehát hogy hogy azok mennek e ellenőrnek***

(bea031, társalgás, funkció: újrafogalmazás-tisztázás)

(5) T1: *a következő szöveg pedig egy történelmi anekdota lesz*

A: ***hát hogy ööö ööö Markos György székesfehérvári várnak aa védelmében mit követett el hogy ööö zajlott le ennek hát jelzel nagyobb történelmi tudás kellene jobban visszaadni*** (bea023, interpretált beszéd, témaindítás)

(6) A: *múltkor egy anyuka bejött hogy én hogy mertem ilyen házi feladatot adni a gyerekek mer ő nem engedi a gyerekek mer ő nem engedi a gyerekek hogy az internetet használja hozzáteszem informatikai osztályba jár a gyerekek **de hát hogy csak hétvégén használhatja az internetet meg minden***

(bea062, társalgás, funkció: idézés és kontraszt)

(7) A: *mindenki nagyon nőies benne a férfi férfiak azok nagyon férfiasak **szóval hogy olyan olyan rend volt még akkor*** (bea013, társalgás, funkció: összegzés, lényegi mondanivaló megadása)

Az előbbi társulások szoros összefüggést látszanak mutatni a műfajjal: *tehát* + *hogy* társulások kizárólag a narratív részekben jelentkeztek, elsősorban a társalgásokban, kisebb mértékben a véleménykifejtésekben. A *tehát* diskurzusjelölő egyértelműen a téma folytatására szolgál, kommentárt, tisztázást, újrafogalmazást (González 2004: 87–115) fejez ki, mint az a (4)-es példa esetében is látható.

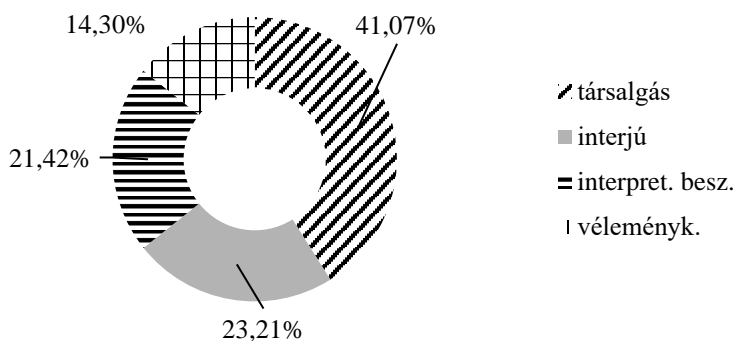
Az esetek több mint felében *tehát* társulva jelentek meg a *hogy* kötőszós inszubordinált mellékmondatok, a másik felében önmagukban álltak, például:

(8) A: (...) ez is szocializációs átok mert mert én látom ezt kicsibe hogy hogy jönnek be gyerekek iskolába hát hát mi én annak idején én n nem tudom megdö de még de még nem is olyan rég öö nem sok idővel ezelőtti elsős korosztály is **hogy hogy úristen iskola (...)**

(bea039, társalgás)

A (8)-as példában a *hogy* idézést vezet fel, a „régibbi” elsős korosztályok iskolába menetel előtti jellemző gondolatát említi – a *hogy*-inszubordinációk jelentős része metapragmatikai funkciójú, az idézés ezek között jellemző szerepük.

Ha az összes inszubordinált előfordulást műfaji szempontból vizsgáljuk, a gyakorisági sorból mindenképpen a társalgások emelkednek ki. A 2. ábra mutatja, hogy a *hogy*-inszubordinált-találatok csaknem fele ebből a műfajból származik, kb. egyötöd arányban interjúkból és interpretált beszédekből, majd a véleménykifejtések zárják a sort.

2. ábra: A *hogy* kötőszós inszubordinált mellékmondatok gyakoriságának műfaji megoszlása (az összes *hogy*-inszubordinált mondat mennyiségéhez viszonyítva)

Ez, ha a bevezető részben említett főbb típusaikat nézzük (dicséret, átkozódás stb.), első pillantásra érthetőnek is látszik, hiszen az inszubordinált megnyilvánulások rendszerint közvetlenek, a beszédpartnerrel való szorosabb (bizalmasabb) kapcsolatot és egyértelmű interakciót tükröző nyelvi kifejezőmódokkal asszociálhatók, és ezek valószínűbben fordulnak elő társalgásokban, mint a másik három vizsgált műfajban. A társalgás alkorpuszban azonban – egy-két kivételtől eltekintve – nem ilyen funkciókban szerepeltek a vizsgált független mondatok, ahogyan a többi vizsgált beszédműfajban sem.

Egyetlen adatközlő fejezett ki elismerő csodálkozást inszubordinált módon:

(9) A: *és olyan érdekes hogy megfigyeltem épp mondtam hogy ööö ööö mer olyan nyolc éve költöztem ki Újpalotára azelőtt ööö máshol laktam Budán és hát ott ööö valamivel nagyobb tisztaság volt dee mmm **hogy ezek a hajnali emberkék** akkoriba kezdtem el aztán bejárni (dolgozni)*

T1: (mhm)

A: *takarítani **hogy olyan ápoltak** (bea023, társalgás)*

Ennek háttérében feltételezhetően az áll, hogy a BEA-beli társalgások esetében az adatközlő és az interjúkészítő kapcsolata formális(abb), emiatt kevésbé valószínű, hogy bizonyos inszubordináltmondatt-funkciók (pl. átkozódás, parancs) feltűnnek.

Hogy még bővebb képet kapjunk a funkcióeltérésről, egy korábbi vizsgálat eredményeivel vetjük össze a mostaniakat, amelyben a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz2) személyes alkorpuszának két részén (közösségi média és vitafórumok) végzett elemzés kategóriáit vesszük alapul a BEA-előfordulások funkcionális rendezéséhez.

Az MNSz2 személyes-közösségi és személyes-fórum részéből 100–100 találatos random mintát kértünk le. Az elemzések¹ (Dér 2018a) során két fő típust találtunk: az első az, amikor mondásigés főmondatral egészíthető ki a szubordinált mellékmondat, a második pedig, amikor már nem (vagy nem egyértelműen) kaphat ilyen kiegészítést, végbement az inszubordináció. Az utóbbira példa a következő:

(10) *Elnézegetem a rántothús-matricákat a honi kocsikon, és eltűnődöm: az olaszok vajon miért nem raknak a verdájukra Római Birodalom-térképes matricát? VF 2013-09-15 Emese Muráncsik,, **Hogy Ez Milyen IGAZ : D** (MNSz2, SZK, doc#2753)*

Az első típus három alkategóriára bontható:

- 1) Kérdést ad vissza az inszubordinált mellékmondat („kérdés” altípus), mellé egy, a kérdésre metapragmatikailag utaló főmondat helyezhető (az idéző funkciójú, de kérdő modalitású mellékmodatokat is idevettük), például:

(11) *A Yankees nyert, aminek azért örülök nagyon, mert Yankees fan vagyok. Már az első hónapban tudtam, hogy nekik szurkolok, nem pedig a New York Mets -nak. **Hogy miért?** Nagyon egyszerű: A Yankees fiúk csinosabbak :) (MNSz2, SZK, doc#2948) – feltételezhető elliptált főmondat: *az a kérdés ~ azt kérdezhetni.**

- 2) Más, kommunikációra, mondásra utaló predikátumot (pl. *mond, felel, ír*) tartalmazó főmondatral egészíthető ki az inszubordinált mellékmondat („mondás” altípus; azokat az idéző eseteket is ide

¹ Az MNSz2-ből, illetve később, a Twitterről származó példákat minden esetben betűhíven közöljük.

helyeztük be, amelyek esetében nem kérdő modalitású volt a mellékmondat), például:

(12) *Húsz romantikus kategóriába sorolt, kisebb lélegzetvételi regényem került kiadásra, de mindegyik közös jellemzője a hiteles alap. **Hogy konkrétan is megvilágítsam:** utazáskor, vagy ismerőseimmel, barátaimmal folytatott beszélgetések során talán önkéntelenül is megtörtént sztorik felé terelem a beszélgetés fonalát.* (MNSz2, SZK, #2670) – feltételezhető elliptált főmondat: *(azért) mondom/írom.*

- 3) A főmondat elliptálva van, de mondásigét tartalmazó kérdő mondat „változata” megjelenik a szövegelőzményben („előzménykérdés” altípus), például

(13) *2013-09-23 Etelka Varga Ha Éva evett először a tudás fájának gyümölcséből, vajon miért osztotta meg a tudást Ádámmal? 2013-09-23 Hidvégi László **Hogy legyen kire kenni a balhét.*** (MNSz2, SZK, doc#2788) – kimaradt főmondat: *azért osztotta meg a tudást* – elliptált főmondat: *azért osztotta meg a tudást Ádámmal.*

A fenti kategóriákból a BEA korpuszában is megjelent az első típus három alkategóriája (azaz a „kérdés”, „mondás”, „előzménykérdés”), a példákat az egyes altípusok sorrendjében hozzuk:

(14) T1: *akkor a második rész következik a második rész a spontán monológ öö légy szíves beszélj nekem arról hogy hogyan kerültél az egyetemre mért lettél nyelvész*

A: *huh hát ez*

T1: *ez akartál-e lenni*

A: *ez már nagyon nagyon régen volt öö **hogy mér választottam azt az egyetem vagy öö vagy az egyetem elvégzése után miért***

T1: *üm is is mindegy*

A: *is is jó hát öö az hogy a bölcsészkarra kerültem az inkább ilyen hát nem tudom talán biztosra akartam menni hogy fölvegyenek az egyetemre* (bea006, véleménykifejtés)

(15) *A kanadai botanikusok olyan kísérletet végeztek miszerint az növények ugyanúgy működnek mint az emberek hm ők is képesek megkülönböztetni em növénytársaikat **hogy így fogalmazza ezt a dolgot***

(bea032, interpretált beszéd) – kimaradt főmondat: *azt mondhatjuk*

(16) T1: *ühüm és akkor így tartalmilag így össze tudná foglalni hogy miről szólt a*

A: *hát hát hogy a növények testvérkapcsolatba vannak*

(bea003, interpretált beszéd) – kimaradt főmondat: *arról szólt*

Néhány lényeges különbség figyelhető meg a két korpusz inszubordinált mondatait illetően:

- a) a diskurzusjelölőkkel való társulás csak a BEA beszédműfajaira volt jellemző, az MNSz2 személyes műfajának random 100-as mintás találataira egyáltalán nem;
- b) teljes inszubordinációra (MNSz2-beli második típus) nem találtunk példát a BEA-ban.

Ezenkívül két érdemi megfigyelés tehető még:

- c) a diskurzusjelölő(k) + inszubordinált mellékmondat társulások esetében tipikusan **az elöl álló diskurzusjelölő funkciója volt meghatározó**, ezt az előttük és mögöttük lévő propozíciók viszonya egyértelművé tette; így a *szóval* esetében a következtetés, a lényegre térés, a *tehát* esetében pedig az újrafogalmazás, a részletezés, a magyarázatadás, az összegzés (ezek textuális-retorikai funkciók, l. González 2004), például:

(17) A: *azt mondtam hogy írhatja a fülére is ha gondolja de hát azért mégiscsak jobb lenne ha a füzetbe de most akkor ő mivel írja meg hogy akkor ezt írni keell szóval hogy mindig mi mér kell csinálni valamit*

(bea062, társalgás)

(18) A: *a gázáremelkedésről most így nem hallottam pedig volt és van és majd télen érezzük és és most így mégsem szólt róla semmilyen hír sem tehát hogy valami azér elvonja a figye*

(bea044, véleménykifejtés)

Metapragmatikai megjegyzésként is megjelent az újrafogalmazásra való utalás a *tehát* előtt (ugyancsak *tehát*-tal indítva):

(19) A: *arról volt szó hogy a növények közt is létezik kommunikáció öö ez nagyon viccesen hangzik de így van a kanadai botanikusok csináltak kísérleteket és megállapították azt hogy a aaa testvérnövények tehát aaa igen a testvérnövények öö ök jobb tehát inkább máshogy fogalmazom tehát ööö hogy bizonyos versengés is megfigyelhetőek a növények között* (bea037, interpretált beszéd)

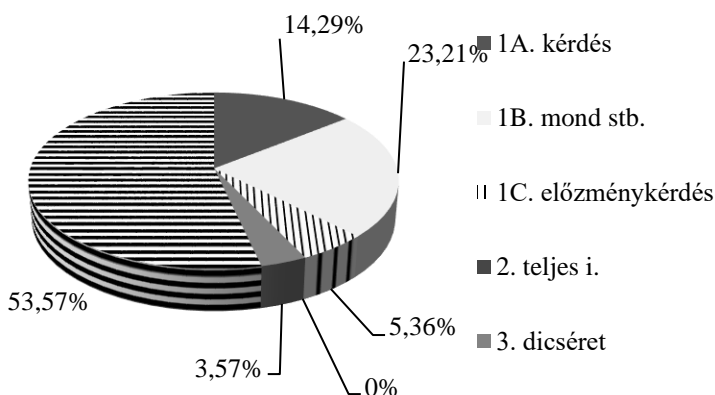
- d) a BEA-ban más további típusok is megjelentek, elsősorban az előbb említett diskurzusjelölőkkel való társulások esetében (ezek a *tehát* és a *szóval* főbb funkciói), valamint a korábban már említett dicséret (l. a (9)-es példát). Az összefüggés nem abszolút: voltak társult esetek, ahol ez nem volt releváns és más metapragmatikai-interperszonális funkció dominált (l. a fenti egyéb eseteket).

Az eltérések nem nyelvi okát nehéz meghatározni, mivel az MNSz2-beli

személyes alkorpusz létrehozóiról nincsenek információink, így kézenfekvő magyarázatként a spontán előszó és az írott beszélt nyelv különbsége adódik. Az egyszerre zajló beszédtervezés és -produkció miatt felszaporodhatnak a *tehát*-alakos megoldások, hiszen a mondandó pontosítása, egyértelműsítése sokszor kívánalom a szemtől szembeni nyelvi interakciókban; az írás, legyen bármilyen gyors a billentyűzet használata, még mindig lehetővé teszi a nyom nélküli javítást, törlést.

A 3. ábra a BEA-beli (al)típusok relatív gyakoriságát mutatja: kitűnik az újrafogalmazó (és rokon) funkció(k) dominanciája, mely az előfordulások bő felére volt jellemző. Ezt a mondásra utaló elliptált főmondat kiegészíthető (1B) típus követte az esetek csaknem egynegyedét kiteve, amit az inszubordinált mellékmondatok egyhatedét adó kérdő típus (1A) követte, majd azt csekély, 6% alatti előfordulással a maradék három típus.

Ha ezt összevetjük az MNSz2-beli arányokkal, feltűnő, hogy az utóbbiban a kérdés (1A) típus vezet, az 1B és 1C aránya kb. azonos, és, mint fentebb már említettük, a 2-es típusra csak a Nemzeti Szövegtárban volt példa (lényeges azonban, hogy a BEA-találatok nem random mintából származnak, tehát nem reprezentálják a teljes adatbázist olyan módon, mint az MNSz2-belié!). Ez alapján feltételezhető, hogy az inszubordinált mondatok markánsan különböznek meghatározó funkcióikat illetően a spontán beszélt és az írott beszélt nyelvhasználatban.

3. ábra: A BEA-beli inszubordinált mellékmondatok funkcióinak relatív gyakorisága

Az inszubordinált mondatok 85,72%-ban belső, 14,28%-ban kezdő pozíciót foglaltak el a beszédfordulókban, az utóbbin belül abszolút kezdő (vagyis olyan helyzetű, amikor semmilyen más nyelvi elem nincs előtte, diskurzusjelölő sem) csak egyetlen esetben volt:

(20) T1: *és még esetleg valami a szövegből hogy mmm ööö konkrétan hogyan*

is vizsgálták ezt a dolgot

A: ***hogy beültettek négy darabot egy cseréphe illetve négy cserépet cserepet raktak egymás mellé és ööö hát ott már nem nagyon emlékszek erre***

(bea003, interpretált beszéd)

Hét ízben kezdő helyzetben, de diskurzusjelölő után tűnt fel az inszubordinált mellékmondat:

(21) T1: *az a baj hogy nincsen egy ilyen hatóság mint mondjuk Amerikában van mgye állatrendőrség és azok rendőrként léphetnek fel és akárr négy év börtönnel is büntethető az aki mondjuk mínusz tíz fokbann kutyaház nélkül tartja kinn a kutyáját*

A: *há nem biztos hogy aa az állatkínzás (de nem tudom ja)*

T1: *(az már állatkínzás) ott Amerikában nemtom azzal mondjuk én marhára egyetértek mert így (ha kutya lennék)*

A: ***(ja hát hogy kutyaház nélkül) hát (igen)***

(bea018, interjú)

A tipikus belső pozíciójú megoldások jól magyarázhatók a korábban látott vezető funkció(k) fényében, hiszen például az újrafogalmazás szükség-szerűen igényel egy felvezető, kezdő megnyilatkozásrészt (l. a (18)-as példát).

Ami az adatközlők jellemzőit illeti, nem találtunk jelentős nemi különbséget: az inszubordinált mondatok 53,57%-át produkálták férfiak. Az összes adatközlő bő egyharmada (11 fő a 30-ból) egyáltalán nem használt *hogy*-os inszubordinált mondatokat, közöttük több volt a nő (8 fő), mint a férfi (3); korban pedig nem volt köztük különbség (mindegyik korosztály megjelent a használók és a nem használók esetében is). Azok között, akik alkalmaztak inszubordinált változatokat, több volt a férfi (19 főből 12, 7 nő), tehát úgy tűnik, hogy a férfiak ugyan többen használnak ilyen megoldásokat, de kisebb mennyiségben, mint a nők (így jön ki a fenti, nagyjából kiegyenlített arány). A leggyakrabban (átlagosan 5 percenként, 20 éves) és a legritkábban is (24,5 percenként, 71 éves) férfi adatközlők használtak függetlenedett mellékmondatokat.

Twitter

Az írott beszélt nyelvet reprezentáló Twitter nyilvános közösségi mikroblokként funkcionál: a felhasználói maximum 140 karakterben írhatnak üzeneteket, bejegyzéseket (ezeket *tweet*-nek hívják, a bejegyzéshez kapcsolódóan a felhasználó fényképe, neve és a dátum látható), ezek nemcsak szövegesek lehetnek, de képeket, videókat is tartalmazhatnak. Schirm (2012) a Twittert műfajilag az sms és a blog között helyezi el,

amelyre jellemző, hogy használóik az érzelemkifejezés céljából sokszor emotikonokkal, diskurzusjelölőkkel élnek.

Azt feltételeztük, hogy a Heine és mtsai (2016) leírta inszubordinált-mondat-típusok nagyobb számban jelennek meg ezen a platformon, mivel jól kapcsolódnak a Twitteren tipikusan használt beszédaktusokhoz és tartalmakhoz, így a szubjektív, értékelő véleményekhez, a más személyek tapasztalataihoz fűződő kérésekhez, megjegyzésekhez, a twitterező saját magára vonatkozó észrevételeihez, illetve a címzettel kapcsolatos információk kommentálásához (Honeycutt és Herring 2009: 4, idézi Schirm 2012: 247).

Mivel a *hogy* kötőszós inszubordinált mondatokra célzottan nem tudtunk keresést végezni (a Twitter keresője a kis- és nagy kezdőbetűt sem különbözteti meg), olyan kollokációkat néztünk meg, amelyek ezekben a mellékmondatokban gyakoriak (bár előfordulhatnak nem inszubordinált változataikban is), ilyenek a *hogy* + kérdőszó (*hogy ki/mi/miért* stb.), a *hogy* + személyes névmás (+ *milyen/mennyire*) konstrukciók (pl. *hogy te milyen, hogy én mennyire*). Ezekből az esetekből említünk néhányat:

(22) Miku @yttik2 Jun 1

Hogy miért kell nekem szóke nőként hétvégén is dolgozni?! Hogy hétfőn ne kelljen újra betanítani

(23) Bonyolító @Bonyolito Jul 21

-Apaaa!Hadd maradjak ma itthon!Ne kelljen már oviba menni!

-Jól van picim,maradj!

Hogy én milyen engedékeny tudok lenni vasárnap!

(24) apuuu @MrLesku May 21

Replying to @Judee0625

Hogy te milyen huncut vagy...;-D

Látható, hogy ezek a megoldások sokszor a nyelvi játék, humor eszközei, nagyon gyakran használatosak ironikusan (az öndicséret valójában álöndicséret stb.), ezért is tűnnek fel olyan sokszor a közösségi média közvetlen(ebb) hangú világában.

Következtetések

A vizsgálat előtti hipotézisek közül az 1. megdőlt: meglepő módon nem kérések, kívánságok, ajánlatok, utasítások jelentkeztek inszubordinált változatban, mivel ezek egyébként sem voltak jellemzőek a BEA-szövegekre (ellentétben a Twitterrel, ahol találtunk kívánságot-öndicséretet). Használatuk mellékmondattípustól is függhet (inkább a *ha, hogyha* típusra tűnnek

jellemzőnek), annak ellenére, hogy nem inszubordinált megoldásként bevett a magyarban az *azt kívánom, hogy; arra kérnélek, hogy; azt parancsolom, hogy* típus, ezek azonban nem váltak inszubordinálttá.

A 2. hipotézis megerősödött, mivel valóban domináns a metapragmatikai szerep a vizsgált inszubordinált mondatok esetében (l. az 1A és 1B típusokat). Ez azonban, mint láttuk, erősen műfajfüggő: a kérdésekben történő használat sokkal inkább az írott beszélt nyelvre volt jellemző, mint a spontán beszédműfajokra. Ezt az is okozhatta, hogy a kérdések egyébként sem voltak dominánsak, inkább a beszélgetések elindítására szolgáltak. Az inszubordinált kérdések ugyanis más jellegűek: retorikusak, a kérdező jellemzően magának teszi fel őket (ritkábban visszakérdez velük).

A fenti vizsgálat elsősorban arra világított rá, hogy bár az online térbeli írott beszélt nyelvhasználat sok beszélt nyelvi jegyet hordoz, mégis jelentős eltérések regisztrálhatók a spontán beszédhez képest. Ezt az is magyarázhatja, hogy más nyelvi megoldásokhoz vezethetnek a kockázat nélküli (anonim) vagy kisebb kockázatú online helyzetek, mint azok, amelyekben szemtől szemben vagyunk a beszédpartnerrel. A számítógépes kommunikációban az önfeltárás foka is eltérő lehet, ahogyan a saját vélemény, kritika megfogalmazásának módja is; mint arra több vizsgálat is rámutatott, sokan hajlamosabbak erősebben fogalmazni, erősebb érzelmeket mutatni, kevésbé kontrollálni a megnyilvánulásait (Konnikova 2013). További nyelvészeti kutatásokat igényelnek tehát az írott beszélt nyelv egyes színtereire jellemző attitűdök, szerepek.

Irodalom

- Brdar-Szabó, R. 2009. Metonymy in indirect directives: Stand-alone conditionals in English, German, Hungarian, and Croatian. In: Panther, K.-U. – Thornburg, L. – Barcelona, A. (eds) *Metonymy and metaphor in grammar*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 323–336.
- Dér, Cs. I. 2010. On the status of discourse markers. *Acta Linguistica Hungarica* 57(1). 3–28.
- Dér Cs. I. 2018a. Szintaxisból a pragmatikába: hogy kötőszós függetlenedett mellékmondatok kialakulása (inszubordináció) a magyarban. Előadás, elhangzott A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X. című konferencián. Szeged, SZTE BTK, 2018. október 17.
- Dér Cs. I. 2018b. Mit és hogyan tanítsunk a spontán beszélt nyelvről? In: Balázs G. – Lengyel K. (szerk.) *Grammatika és oktatás – időszzerű kérdések. Struktúra, funkció, szemiotika, hálózat*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék – Inter (IKU) – Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 297–305.
- Evans, N. 2007. Insubordination and its uses. In: Nikolaeva, I. (ed.) *Finiteness. Theoretical and empirical foundations*. Oxford University

- Press, Oxford. 366–431.
- Furkó B. P. 2013. A diskurzusjelölők alaptermészete a pragmatikai szemlélet tükrében. *Magyar Nyelv* 109(2). 157–162.
- Furkó, B. P. 2014. Cooptation over grammaticalization. The characteristics of discourse markers reconsidered. *Argumentum* 10. 289–300.
- González, M. 2004. *Pragmatic markers in oral narrative. The case of English and Catalan*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- Gósy M. 2008. Magyar spontánbeszéd-adatbázis – BEA. *Beszédkutatás* 2008. 194–207.
- Gósy M. – Gyarmathy D. – Horváth V. – Grácz T. E. – Beke A. – Neuberger T. – Nikléczy P. 2012. BEA: Beszélt nyelvi adatbázis. In: Gósy M. (szerk.) *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 9–24.
- Heine, B. – Kaltenböck, G. – Kuteva, T. 2016. On insubordination and cooptation. In: Evans, N. – Watanabe, H. (eds) *Insubordination*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 39–64.
- Heine, B. – Kaltenböck, G. – Kuteva, T. – Long, H. 2017. Cooptation as a discourse strategy. *Linguistics* 55(4). 783–812.
- Honeycutt, C. – Herring, S. C. 2009. Beyond microblogging: Conversation and Collaboration via Twitter. Proceedings of the 42nd Hawaii International Conference on System Sciences 1–10, 2009. Los Alamitos, CA: IEEE Press.
- Kaltenböck, G. – Heine, B. – Kuteva, T. 2011. On thetical grammar. *Studies in Language* 35(4). 852–897.
- Konnikova, M. 2013. The psychology of online comments. The New Yorker. October 23, 2013. <https://www.newyorker.com/tech/annals-of-technology/the-psychology-of-online-comments> (Letöltve: 2019. 01. 10.)
- MNSz2. Magyar Nemzeti Szövegtár. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>
- Schirm A. 2012. A Twitter szövegei a diskurzuselemzés szemszögéből. In: Balázs G. – Veszelszki Á. (szerk.) *Nyelv és kultúra - kulturális nyelvészet*. Inter Kultúra – Magyar Szemiotikai Társaság – Palimpszeszt, Budapest, 245–250.
- Schröder, D. 2016: That it should have come to this! The challenging phenomenon of insubordination. In: Pratas, F. – Pereira, S. – Pinto, C. (eds.) *Coordination and subordination. Form and meaning – Selected papers from CSI Lisbon 2014*. Cambridge Scholars Publishing, 245–268.
- Twitter. <https://twitter.com/?lang=hu>

Köszönetnyilvánítás

A kutatást az NKFI – K 128810 számú nyertes pályázata támogatta (Beszédegységek fonetikai jellemzőinek összefüggései, MTA Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Osztály).

Insubordination in spoken and in written spoken Hungarian

This study is the first attempt to examine insubordinate *hogy* ('that')-clauses in spoken and written spoken Hungarian. Insubordination is the phenomenon when a clause has the formal features of subordinate clause but is used as independent, conventionalized main clause (for example: *Hogy te milyen kényes vagy!* 'How spoiled you are'). We found differences between the spoken and written spoken corpora in terms of insubordination, but we couldn't find significant gender or age disparities. *Hogy*-insubordinations preferred to form collocations with discourse markers (*tehát* 'so', *hát* 'well', *szóval* 'so') only in spoken genres, especially in conversations. The most frequent types of *hogy*-insubordinations had clear pragmatic, mostly metapragmatic functions: they expressed quotation, reformulation, added rhetoricity or emphasized speech acts like saying, questioning.